Úloha I.5 ... Young cylinder

5 bodů; průměr 2,77; řešilo 30 studentů

Představte si dvouštěrbinový Youngův pokus, jen místo klasického plochého stínítka dejte válec s osou směřující kolmo na spojnici štěrbin. Střed válce je ve vzdálenosti L od štěrbin, poloměr válce je $R = L/2$, vzdálenost štěrbin je a. Jak bude vypadat difrakční obrazec po rozvinutí pláště válce do roviny? Udejte polohy maxim pomocí souřadnice x vedené po plášti válce.

Terka vypotila úlohu, aby mohla místo schůzky na přednášku.

Po chvilce zamyšlení nad náčrtkem situace jistě nebyl problém uhádnout, že úloha je opravdu pouze variací na slavný Youngův experiment s trochou té geometrické omáčky. Než ale přikročíme k jádru řešení, dovolíme si stručné odvození notoricky známé podmínky pro interferenční maximum $k\lambda = a \sin \varphi_k$, bez které se v dalším povídání neobejdeme.[1] Připomeňme, že $k \in \mathbb{Z}$ značí řád maxima, λ je vlnová délka koherentního záření použitého v experimentu a a je vzdálenost štěrbin. Je zřejmé, že zadání nám dovoluje ignorovat 3D povahu problému a lze tedy uvažovat pouze 2D řez kolmý na stínítko. Potom φ_k definují jednotlivé směry jakožto odchylky (počítáme v kladném smyslu) od přímky kolmé na stínítko, která prochází středem O spojnice štěrbin S_1 a S_2 (nazývejme ji dále *osou symetrie*).

Uvažujme nyní dva libovolné paprsky vycházející ze štěrbin. Ty se v obecném případě protnou v bodě P. Označme $|\mathsf{S}_{1,2}\mathsf{P}| = s_{1,2}$ a $|\mathsf{OP}| = s$. Potom (kosinová věta)

$$s_{1,2} = \sqrt{s^2 + \frac{a^2}{4} \pm as \sin \varphi} = s\sqrt{1 + \frac{a^2}{4s^2} \pm \frac{a}{s} \sin \varphi}\,,$$

kde φ je odchylka ve smyslu definice z předchozího odstavce. Uvažujeme-li ale pouze taková s, že $s \gg a$, potom můžeme s chutí aplikovat přibližný vztah

$$(1 + x)^n \approx 1 + nx,\ \forall n \in \mathbb{R}$$

pro $x \ll 1$ a po chvíli zápasení dostaneme požadovaný výsledek

$$s_1 - s_2 = \Delta = a \sin \varphi\,,$$

neboť aby došlo v P ke konstruktivní interferenci, musí být $\Delta = k\lambda$. Vidíme tedy, že veličina φ je plně postačující k popisu problému.

Nyní se budeme zabývat případem, kdy světlu vystupujícímu ze štěrbin vložíme do cesty válec tak, jak to definuje zadání. K popisu polohy na povrchu válce tedy zavedeme úhel α, který počítáme v kladném směru od průsečíku osy symetrie s povrchem válce (toho blíže ke štěrbinám), z něhož se na kýženou souřadnici x dostaneme přepočtem $x = R\alpha$. Je vidět, že kromě množiny maxim, co se na povrch válce zobrazí, existuje i neprázdná množina těch, kterým se to nepovede. Poslední hypotetické maximum, které bychom na válci uviděli, je přitom definováno tečnou z O na válec, takže se můžeme omezit pouze na taková φ, která splňují[2]

$$|\sin \varphi| \leq \frac{R}{L} = \frac{1}{2} \quad \Rightarrow \quad |k| \leq \frac{a}{2\lambda} \text{ a } |\varphi| \leq \frac{\pi}{6}\,,$$

[1] Jako jednoduché cvičení se čtenář může přesvědčit, že v obecnější situaci, kdy na štěrbiny dopadají paprsky pod úhlem ψ, můžeme psát

$$k\lambda = a\left(\sin \varphi_k - \sin \psi\right)\ .$$

[2] Je jedno, jestli vzdálenost L bereme od štěrbin nebo od bodu O, neboť za předpokladu $L \gg a$ obě tyto varianty splývají.

což mimochodem znamená, že $|\alpha| \leq \pi/3$. Dále, ze sinové věty můžeme napsat

$$\frac{s}{\sin\alpha} = \frac{L}{2\sin\varphi}\,,$$

kde (pro změnu z kosinové věty)

$$s = L\sqrt{\frac{5}{4} - \cos\alpha}\,.$$

Označme nyní $f \equiv f(k) = a/(2k\lambda)$. Potom

$$\frac{L\sqrt{5/4 - \cos\alpha}}{\sin\alpha} = \frac{L}{2\sin\varphi} = \frac{La}{2k\lambda} = Lf,$$

a tedy

$$f^2\sin^2\alpha = \frac{5}{4} - \cos\alpha\,.$$

To vede (po použití $\sin^2\alpha + \cos^2\alpha = 1$) na kvadratickou rovnici ($y = \cos\alpha$)

$$f^2y^2 - y + \left(\frac{5}{4} - f^2\right) \qquad \Rightarrow \qquad y_{1,2} = \frac{1 \pm 2\sqrt{(f^2-1)\,(f^2-1/4)}}{2f^2}$$

a dostáváme se k důležité povinnosti vybrat to správné řešení. Víme, že pro kladná k je $k \leq a/(2\lambda)$, a tedy $f \geq 1$, takže můžeme s klidnou hlavou zkoumat ku příkladu hodnotu $y_{1,2}$ pro $f = 10$, neboť funkce $y(f)$ by byla pro $f \in \mathbb{R}$ zřejmě spojitá na intervalu $\langle 1, \infty)$. Zkoumaná hodnota je ale pro případ znaménka mínus evidentně záporná, i když $\forall k \in \langle 0, a/(2\lambda)\rangle : \alpha \in \langle 0, \pi/3\rangle$, a tedy $\cos\alpha \geq 0$ a to je jasný spor. Správně je tedy znaménko plus. Rekapitulace na závěr: získali jsme posloupnost $y_k \equiv y[f(k)]$, která pro $|\alpha| \leq \pi/3$ udává polohy $\alpha_k = x_k/R$ na povrchu válce pro $|k| \leq a/(2\lambda)$ (připomeňme, že $y_k = \cos\alpha_k$).

Toť tedy k řešení zadaného úkolu. Samozřejmě bychom se mohli pokusit analyticky vyjádřit samotné rozložení intenzity na povrchu válce, ale již při pohledu na výsledek „pouhého“ snažení se o udání polohy maxim nám musí být zřejmé, že pravděpodobně nepůjde o nic elegantně zapsatelného, zvláště pokud se neomezíme na standardní aproximace a přidáme si tomu například ubývání intenzity se vzdáleností od zdroje.

Jakub Vošmera
`kuba@fykos.cz`

Fyzikální korespondenční seminář je organizován studenty MFF UK. Je zastřešen Oddělením pro vnější vztahy a propagaci MFF UK a podporován Ústavem teoretické fyziky MFF UK, jeho zaměstnanci a Jednotou českých matematiků a fyziků.